

látnunk kell mindezen dolgok kapcsolatait. És akkor nagyon szerények leszünk." Pascal 1650 körül mondta mindezt; hozzánk is szólt.

A szakkönyvtárak helyzete és fejlődése az akadémiai és a műszaki termelési hálózatokban

GYÖRE Pál

A HÁLÓZATOK JELLEGZETESSÉGEI, A FEJLŐDÉS MEGHATÁROZÓ TÉNYEZŐI

Tanulmányunkban a műszaki termelési és az akadémiai hálózathoz tartozó szakkönyvtárak, tudományos könyvtárak helyzetének, fejlődésének főbb jellegzetességeit vizsgáljuk a IV. ötéves terv (1971-1975) időszakában, kiemelve az előre mutató fejlődési tendenciákat is. Megjegyezzük, hogy tanulmányunk 1975 végén készült, ezért a közölt adatok egy része - kisebb-nagyobb mértékben - változott; a fejlődést jellemző tendenciák azonban, úgy gondoljuk, jelenleg is érvényesek.

A műszaki termelési hálózat a jelzett időszakban öt, egyre inkább önállósuló hálózatra tagozódik, ezért helyesebb, ha műszaki termelési hálózatokról beszélünk. Ez különösen indokolt a kohó- és gépipari, építésügyi és városfejlesztési, és a nehézipari hálózatok esetében, amelyekben a hálózati tevékenység, a hálózati központok, korábban alközpontok, módszertani irányító és központi szolgáltató tevékenysége viszonylag fejlettnek tekinthető. A másik két ipari ágazatban, a közlekedés- és postaügyi és a könnyűipari hálózatban nincs központi tájékoztatási intézmény, a hálózat decentralizáltan működik, szakágazati hálózatokra tagozódik, amelyek eltérő szinten végzik tevékenységüket, és koordinálásuk sem teljesen elégitő.

A műszaki termelési hálózatokkal kapcsolatban megjegyezzük, hogy az ide tartozó szakkönyvtárakban a könyvtári és a tájékoztatási funkciók "ideális" esetben általában szervesen összefonódnak, ezért a következőkben a hálózatokról s a hozzájuk tartozó szakkönyvtárakról, információs egységekről nemcsak mint könyvtári, hanem mint tájékoztatási hálózatokról is beszélünk.

Az akadémiai hálózat egyik jellegzetessége, hogy tudományági szempontból heterogén, viszont a könyvtárak funkciója szerint homogén, mivel szinte kivétel nélkül a kutatást szolgálják. Az akadémiai hálózat a működési körébe tartozó tudományágakat, tudományterületeket tekintve több ponton is kapcsolódik a műszaki termelési hálózathoz (műszaki fizika és kémia, nukleáris technika, műszertechnika, ipargazdaságtan stb.); a kapcsolódás megnyilvánul abban is, hogy a műszaki-termelési hálózat könyvtárai jórészt nemcsak a termelést, hanem a kutatást-fejlesztést is szolgálják, - sőt -: ez az egyik legfontosabb feladatuk.

Érdemes volna vizsgálni, hogy az említett kapcsolódások a gyakorlatban mennyire érvényesülnek. S ez felveti azt a problémát is, hogy a könyvtári hálózatok és az egyes könyvtárak szervezeti, mondhatnánk: bürokratikus hovatartozásán, besorolásán túlmenően, nem volna-e célszerű az érintett könyvtári hálózatok, tudományos- és szakkönyvtárak helyzetét, fejlődését tudományági aspektusból is elemezni, a tudománypolitikai irányelvekben megjelölt öt fő diszciplína-csoport (természettudományok, műszaki tudományok, agrártudományok, orvostudományok, társadalomtudományok) s az ide tartozó tudományterületek szerinti további bontásban. (Ezt sugallja az Elnöki Tanács 1976/15.sz., a könyvtárakról szóló törvényerejű rendelete is - a szerk.)

Az ilyen elemzés bizonyára megbízhatóbb alapot adna a tudományos és szakkönyvtárak valóban reális fejlődésének megítélésére, mert nem azt nézné elsősorban, hogy milyen mértékben fejlődött egy könyvtár, vagy hálózat önmagához viszonyítva és a könyvtárügy egészében, hanem azt, hogy mennyiben járult hozzá a tudományok hazai fejlődéséhez, a kutatási-fejlesztési feladatok konkrét megoldásához, és a tudományos-műszaki eredmények gyakorlati felhasználásához. Mindezt azért is említjük, mert tanulmányunkban megkíséreljük, hogy rámutassunk olyan eredményekre és hiányosságokra is, amelyek az előzőekben jelzett szempontokkal vannak összefüggésben, és egyúttal utalnak arra is, hogy a könyvtárak mennyire elevenen élnek benne környezetükben, s milyen "ökológiai zavarokkal" küszködnek. Ezeket a környezeti tényezőket kiemelkedően fontosnak tartjuk, ezért majd bővebben is megvilágítjuk őket.

A fejlődés környezeti tényezőinek vizsgálatában figyelembe vesszük mindazokat az orientáló hatású, kötelező érvényű irányelveket és dokumentumokat, amelyek - közvetve vagy közvetlenül - befolyásolták és továbbra is befolyásolják a tudományos- és szakkönyvtárak fejlődésének irányát. Ezek közül azokat említjük meg, amelyek nemcsak a közel, hanem a távolabbi jövő alakulását is lényegesen érintik. Ilyenek: az MSZMP KB tudománypolitikai irányelvei; közművelődési, művelődéspolitikai határozatai; az MSZMP XI. Kongresszusához kapcsolódó dokumentumok; a Számítástechnikai Központi Fejlesztési Program. Könyvtári és tájékoztatási orientációt biztosítottak a III. Országos Könyvtári Konferencia dokumentumai; a MTESZ Szervezési és Vezetési Tudományos Társaság a "Tájékoztatás megszervezése a vállalaton belül" c. konferenciája; a Tudományos-műszaki információ a Szovjetunióban c. rendezvénysorozat; az MKE egri vándorgyűlése, valamint az egyetemi és főiskolai könyvtárak II. országos konferenciája.

A statisztikai jellegű dokumentumok közül még most is igen hasznosan orientál Sárdy Péternek a tudományos- és szakkönyvtárak 1968. évi statisztikai adatainak elemzéséről írt tanulmánya. Természetesen felhasználtuk az MM Statisztikai Osztálya által 1974-ben kiadott, a tudományos- és szakkönyvtárak 1973. évi adataira vonatkozó összeállítást.

A KÖNYVTÁRI HÁLÓZATOK TÁRSADALMI KÖRNYEZETE, KARAKTEROLOGIÁJA

Az utóbbi időben hazánkban is, külföldön is egyre több szó esik a könyvtárak s általában az információs intézmények társadalmi környezetéről. Ez nem kis mértékben azzal magyarázható, hogy a különféle intézmények, vállalatok vezetésében, működésében, munkájuk eredményességében és hatékonyságában mind erőteljesebb szerepet játszik a kifelé fordulás, a lélektani tipológia terminológiáját használva: az extrovertált magatartás. Az intézmények, vállalatok, s különösen az ipari vállalatok sikeres tevékenysége, fejlődése mind fokozottabban függ attól, hogy irányításukban mennyire érvényesül a környezethez való rugalmas alkalmazkodás és - amilyen mértékben ez lehetséges - a környezet alakítása az intézmény, vállalat sajátos eszközeivel, pl. marketing munkával "public relations" útján.

A szakmánkat érintő társadalmi ökológiának is egyik izgalmas fejezete volna a szakkönyvtárak, információs intézmények szociál-pszichológiai tipológiájának vizsgálata, s a könyvtárak besorolása a vizsgálat eredményeinek megfelelő "karakterológiai" kategóriába. Ez messze meghaladja a tanulmányunk kereteit, de felvetjük mint olyan kutatási témát, amelynek kidolgozása talán előmozdithatná a szakkönyvtárak, információs intézmények fejlesztését, és a fejlődést akadályozó egyes tényezők elhárítását.

A szakkönyvtárak, információs intézmények környezeti tényezőinek vizsgálata általában a felhasználókra, olvasókra vonatkozik, az ő igényeiket fürkészi, az ő információs, kommunikációs magatartásukat igyekszik felderíteni. Nem igen tesz vizsgálat tárgyává a könyvtárak, információs intézmények és használók viszonyát, pl. az előbb említett tipológiai szempontok alapján. Ugyancsak hiányzik a könyvtárak egymás közötti viszonyának szociológiai, szociálpszichológiai vizsgálata, annak ellenére, hogy a hálózati vagy hálózatközi "magatartás" sok kedvezőtlen jelensége ezt nagyon is indokolttá tenné. Ezzel összefüggésben hadd hivatkozzunk az MKE egri vándorgyűlés műszaki könyvtáros szekciójának ülésén elhangzott észrevételre, amely arra vonatkozott, hogy a szakképzett dolgozóval működő ún. egyszemélyes könyvtárak általában gyorsabban, hatékonyabban, sőt egészségesebben intézik a könyvtárközi kölcsönzést, és egyéb könyvtárközi kapcsolataik is zökkenőmentesebben történnek, mint a "nagy" könyvtárak esetében. Ezt a szociológiai jelenséget csak részben magyarázza Parkinson "törvénye", a magyarázatot nem kis mértékben az introvertált és az extrovertált magatartás megnyilvánulásában is kell keresnünk.

Ujabbán a szakkönyvtárak, információs intézmények és rendszerek tervezésében, szervezésében, működésében megfigyelhető annak az elvnek az érvényesülése, hogy a felhasználók rétegződését ún. csoportmélységig kell vizsgálni, sőt, meg kell kísérelni a felhasználó egyének tájékozódási, kommunikációs tipológiájának megismerését, meghatározását is. Mindezek a vizsgálatok, felmérések azonban csak a kutatási metodika megalapozásánál tartanak, vagy még ott sem. Pedig csak a "mély-elemzések" jelenté- nének igazi előrelépést a tájékozódási magatartási formák individuál- és szociálpszichológiai megalapozásával.

Azért is említjük mindezt, mert hazai vizsgálatainkban, elsősorban a tudományos és műszaki területeken folytatott igényvizsgálatokban meto-

dikailag tovább kellene lépnünk, talán főképpen az előzőekben jelzett irányok felé! Erre azért is szükség van, mert jelenleg mintha tulságosan is természetesnek, magától értetődőnek tartanánk, hogy általában nagy információigényekkel kell számolnunk.

AZ INFORMÁCIÓ-HASZNÁLAT DINAMIKÁJA ÉS ÖKOLOGIÁJA

A III. Könyvtárügyi Konferencia társadalmunk fejlődésének főirányairól szóló tézisei között ezt olvashatjuk: "A társadalom tevékenységének valamennyi területén megnő az információszükséglet, amely a kritikus pontokon már-már információéhség formájában jelentkezik." Az információéhség ilyen "kritikus" pontjai egyelőre inkább csak kiemelkedő kommunikációs kulcsszemélyekben ("véleményirányítók") vagy a tudományos kutatás elitjében, a láthatatlan együttesekben ("invisible college") vehetők észre. Ezzel és ehhez hasonló jelenségekkel összefüggésbe hozhatóan helyesen mutat rá a III. Könyvtárügyi Konferencia egyik tézise arra, hogy nagyobb gondot kell fordítani "az informális - például személyi jellegű szóbeli információ alapult - tájékoztató csatornák jelentőségének és szerepének vizsgálatára." Igen helyes az a követelmény is, hogy a könyvtárak "dinamikusan" működjenek. Ez azonban függ attól is, hogy a könyvtár közvetlen környezete, az olvasók és felhasználók információs magatartása mennyire dinamikus. E tekintetben is elválaszthatatlan, dialektikus viszonyt, és egységet alkot a tájékoztatás és a tájékozódás dinamikája. A tapasztalatok azt mutatják, hogy amint a könyvtárak többsége, úgy az olvasók, felhasználók többsége sem "viselkedik" dinamikusan. Ez alatt azt értjük, hogy a tájékoztatói igény nem eléggé folyamatos, mert nem fakad mély, szenvedélyes kíváncsiságból, a problémák tisztázása iránti állandó hajlamból és vágyból, hanem "csak" a konkrét ad hoc megoldandó feladatok, helyzetek kényszerítik ki. Ezt nemcsak könyvtárosok, tájékoztatási szakemberek tapasztalják, hanem olyan kutatók, mérnökök, közgazdászok stb. is, akik munkahelyükön a gatekeeper szerepét töltik be, vagyis mélyen gyökerező tájékoztatói hajlamuk folytán megszerzett ismereteiket szenvedélyesen igyekeznek továbbadni mindazoknak, akiket érdekelhet. És nem is olyan ritkán - mi az eredmény? Az, hogy udvariasan megköszönik a tájékoztatást - és jóformán hozzá sem nyulnak a kapott információkhoz.

Mindezeket azért is említjük, mert sokszor elfeledkezünk arról, hogy a szakkönyvtárak, tájékoztatási intézmények igazi környezetét végeredményben egyének, sőt "személyiségek" alkotják, akinek az információhoz, a könyvhöz való viszonya tanulmányozható ugyan a szociológiai felmérés vagy a statisztika módszereivel és eszközeivel, de a valódi szituációk, a valódi problémák csak a tájékoztató és a tájékoztató ember érintkezése során derülnek ki, - és még ebben a relációban is sokszor csak a matakommunikáció talányos üzeneteinek megfejtésével. Erre a problematikára jól mutatott rá Ancsel Éva az MKE egri vándorgyűlésén, és ez a problematika - véleményünk szerint - nemcsak a közművelődési, hanem a tudományos- és szakkönyvtárak nézőpontjából tekintve is aktuális.

Az előzőekben a könyvtárak társadalmi környezetének néhány sajátosan humán tényezőjére mutattunk rá. Bármennyire is helyesen mérhető

ezek, fontos volna, hogy tudományos vizsgálatuk hazai viszonylatban bővebb teret, támogatást, ösztönzést kapjon.

PÉLDÁK A SZAKKÖNYVTÁRAK KÖRNYEZETI HELYZETÉRE, ILLESZTÉSÉRE

Néhány hazai szakkönyvtár tevékenységében az ökológiai alkalmazkodás és ráhatás kedvezően valósult meg. Azt persze igen nehéz eldönteni, hogy az ilyen fejlődésben, eredményben mennyi a szerepe a tudatos intézményi információpolitikának, s mennyi a valóban dinamikus, szakmailag rátermett könyvtáros-egyéniségeknek. Hadd idézzünk két példát arra, hogy a szakkönyvtár elevenen él benne környezetében és tevékenysége valóban eléri, hatókörében tartja a közeli és távoli környezetet, a felhasználók különböző rétegeit. Az egyik egy kutatóintézeti, a másik egy vállalati szakkönyvtár, illetőleg tájékoztató részleg.

A Közeti Közlekedési Tudományos Kutató Intézet (KÖTUKI) könyvtára a következő funkciókat látja el:

- Közeti Közlekedési Dokumentációs és Tájékoztatási Központ;
- a közuti közlekedési szakágazat könyvtárhálózati központja;
- tudományági szakkönyvtár a közuti közlekedés szakirodalmát illetően;
- a KÖTUKI szakkönyvtára és komplex tájékoztató részlege;
- vezetői információt szolgáltató szerv a közuti közlekedési szakágazat irányítói részére (KPM);
- az ágazati elv értelmében országosan (horizontálisan) információt szolgáltató szerv a társágazatok, a főiskolai és egyéb tanintézetek, a tanácsok, a néphadsereg, s a vállalatok részére minden, a közuti közlekedési problematikát érintő kérdésben;
- az előzőekben felsorolt információs funkciókhoz kapcsolódva a szakkönyvtári, szakirodalmi tájékoztatáson (dokumentáción) kívül faktográfiai tájékoztatást lát el a szakágazat és az Intézet irányító szervei részére, az igények szerint;

Nem bontjuk tovább, nem vizsgáljuk most részletesebben ezeket a tevékenységeket, csak arra utalunk, hogy egy intézeti szakkönyvtár milyen ökológiai szituációt építhet ki egy szakágazaton belül úgy, hogy lehetőleg sehol se legyenek fehér foltok a környezetben, az információellátás szempontjából.

A környezetét teljesen "betöltő" dinamikus tájékoztatási tevékenység szinte modellszerű példájának tekinthetjük a Szombathelyi Cipőgyár információs csoportjának munkáját, amely magában foglalja a szakkönyvtári funkciók ellátását is. E kis csoport (3 fővel dolgozik) a következő főbb feladatokat látja el:

- üzemelteti a műszaki könyvtárat, ennek keretében kezdeményező, aktiv állományfejlesztést, tájékoztatást végez;
- 23 (6 idegen nyelvet képviselő) szakfolyóiratot dokumentál, a cikkekről kivonatokat készít, ezek alapján tematikus információs kartotékot vezet; az igényeknek megfelelően a folyóiratcikkekről fordításokat készít; irodalomkutatást végez;

- trend-riportokat, tájékoztatókat készít a divatirányzatokról a tervezők, modellőrök számára;
- havonként műszaki-gazdasági tájékoztatót szerkeszt, amelyben a folyóiratok rövid híreit, s a szakmát érintő időszerű kérdéseket, eseményeket közli;
- havonként piaci helyzetjelentést állít össze főként a marketing csoport használatára; ebben 26 ország cipőipari termelésének, kereskedelmének, exportjának-importjának, árpolitikájának stb. helyzetét, elemzését nyújtja;
- a külföldi országokról általános és a szakágazatot érintő iparpolitikai összeállításokat készít a kiutazó üzletkötők és más kiküldöttek számára;
- külföldi cipőipari szakkönyveket fordít a jóformán teljesen hiányzó hazai szakirodalom pótlására (13 év alatt 18 szakkönyvet fordítottak: ezek terjedelme általában 400-500 nyomtatott oldal);
- szervezi, intézi a bel- és külföldi tapasztalatcserét, a külföldi vállalatokkal való műszaki-tudományos együttműködést, kezeli és feldolgozza az utijelentéseket;
- a MTESZ Bőripari Tudományos Egyesület aktív (vezetőségi) tagjaként részt vesz konferenciák, konzultációk, továbbképző tanfolyamok szervezésében, e rendezvényekhez megfelelő dokumentum-, illetve információs bázist szolgáltat;
- részt vesz az üzemi ujság szerkesztésében;
- ellátja a vállalati tolmácsolási feladatokat (műszaki, kereskedelmi területen egyaránt);
- hozzá tartozik az ország egyetlen cipőipari muzeuma;
- dokumentálja a magyar cipőipar multját, s megkezdte a magyar cipőipar divattörténetének megírását;
- fotódokumentációt és tájékoztatást végez (riport- és reklámfotók, reprodukciók stb.);
- kapcsolatot tart a sajtóval, részt vesz a sajtótájékoztatón, sajtófigyelést végez, intézi a téves hírek, közlemények helyesbitését.

Ez a modell csakugyan páratlan a maga nemében, - nem kell hozzá sok kommentár. A szakkönyvtári, szakirodalmi tájékoztatási és propaganda feladatoknak ilyen integrációja egy ilyen kis szervezet keretében - valóban megérdemli teljes figyelmünket szervezeti szempontból is.

A HÁLÓZATOK SZERVEZETE ÁLTALÁNOS HELYZETKÉP

Ebben a fejezetben - az előzőekben kiemelt szempontok figyelembevételével - röviden vázoljuk az akadémiai és a műszaki-termelési hálózatok felépítését, ismertetjük néhány adatát, jellegzetes vonását.

A MTA KÖNYVTÁRHÁLÓZATA

Az Akadémiához közel 50 intézet tartozik, ezek mindegyikében működik szakkönyvtár, s közülük (1973. évi adatok szerint) 18 tudományági szakkönyvtári funkciót lát el.

A hálózat működését MTA főtítkárának 16/1972. (A.K.) MTA-F számu utasítása szabályozta. Ez megfelelő szakmai igényességgel részletesen meghatározza a hálózat központjának és tagkönyvtárainak feladatait, működési elveit és gyakorlatát. Az utasítás egyik melléklete mintát közöl az intézeti könyvtárak szervezeti és működési szabályzatának elkészítéséhez, a másik melléklet az intézeti könyvtárak állománynyilvántartásának szabályait rögzíti. Az utasításban érvényre jut az az integrációs törekvés és követelmény, hogy a könyvtári és dokumentációs tevékenységet lehetőleg egy szervezeti egységen belül végezzék. Ez a helyes elv azonban a gyakorlatban sok helyütt nem valósul meg. A megfelelően integrált szervezeti megoldásnak egyik jó példája a Világgazdasági Kutató Intézet; teljes "dezintegráció" tapasztalható pl. az Állam- és Jogtudományi Intézetben, ahol a könyvtári, bibliográfiai, s a dokumentációs részlegek még a magasabb vezetés szintjén sem kerülnek össze.

Az 1974. év végi adatok szerint a hálózathoz tartozó könyvtárak teljes állománya közel 1,2 millió feldolgozott egység volt; ebből könyv 641 836; folyóirat 247 303; egyéb dokumentum 304 719 volt. Az 1974. évi gyarapodás így oszlott meg: 22 397 könyv; 15 947 folyóirat; 11 408 egyéb dokumentum.

Az intézeti könyvtárak átlagos állománya közel 10 000 egység. A két legnagyobb könyvtár állománya meghaladja a 100 ezer egységet: az Irodalomtudományi Intézet (Eötvös-könyvtár) állománya kb. 130 ezer, a Központi Fizikai Kutató Intézet állománya kb. 1100 ezer dokumentum.

Az akadémiai hálózatban 1974-ben 123 főfoglalkozásu, és 12 mellék- és részfoglalkozásu könyvtáros dolgozott, összesen tehát 135 könyvtáros; az egy intézetre eső könyvtárosok száma tehát megközelíti a 3 főt. A könyvtárosok iskolai végzettsége a következőképpen oszlik meg: egyetemi (főiskolai) végzettségű 60, középiskolai végzettségű 69, általános iskolai végzettségű 6 könyvtáros volt. Az 1974. évi és az előző évek adatai lényeges eltérést nem mutatnak.

Az intézeti könyvtárak állománygyarapításra 1974-ben közel 21 millió forintot fordítottak s ez kb. 4 millióval haladta meg 1973. évi ráfordítást. Az egy könyvtárra eső tálal 1974-ben 453 505 forint volt, több mint 100 ezer forinttal magasabb az 1973. évi összegnél (347 191.- Ft).

Az akadémiai hálózathoz tartozó szakkönyvtárak helyzetének alakulása általában azt mutatja, hogy kb. 4-5 ezer nagyságu állomány elérésénél van az a kritikus pont, amelyen a könyvtárak zöme szinte ugrásszerűen, dinamikusn fejlődni kezd, és viszonylag rövid idő alatt fejlett, a szakkönyvtári funkciókat színvonalasan ellátó tevékenységet végez, és eszköz-ellátottsága is kielégítő. A Sárdy Péter által képzett "nagyságrendi index" alapján alkotott sorrend szerint az 1-32. helyen álló tudományos és szakkönyvtárak között az akadémiai hálózatból a KFKI szerepel - a 26. helyen!

Mivel ezen a kritikus ponton az intézeti könyvtárak tulnyomó része már tul van, az akadémiai hálózatra az egyenletes fejlődés, s a közel azonos fejlettségi fok jellemző. Ez a kiegyenlített fejlettségi színvonal azért is szembetűnik, mert ez nincs meg a műszaki termelési hálózatokban, ahol csak a kutató-fejlesztő intézetek és néhány vállalat esetében tapasztalhatjuk az egyenletesebb fejlődést, egy "stabilnak" mondható állandó színvonal elérését, kialakulását és megtartását.

A hálózat fejlődésében jelentős szerepet játszik a központi könyvtár hálózati és módszertani (osztályrangu) önálló csoportja, amely igen aktív fejlesztő, módszertani, tanácsadó, továbbképző stb. és szolgáltató (egységes nyilvántartási nyomtatványok, hálózati katalógus, részvétel a külföldi folyóiratok tartalomjegyzékének szolgáltatásában stb.) tevékenységeket lát el. Bár sok jó kooperációs kezdeményezés van a hálózatban, ennek szervezettsége nem kielégítő, és néha "akadozik" a szakirodalmi kooperációs körök munkája is.

AZ ÉPÍTÉSÜGYI HÁLÓZAT

Ennek a hálózatnak a központja, az Építésügyi Tájékoztatási Központ, az ÉTK 1975-ben ünnepelte fennállásának 25 éves jubileumát. Erre az alkalomra áttekintő összeállítást adott ki az építésügyi információ helyzetéről, fejlődéséről s ezen belül az építésügyi szakkönyvtári hálózatról is.

A hálózathoz 1974. évi adatok szerint 153 intézményi szakkönyvtár tartozik: ebből 21 tervező-kutató intézetben, 132 építőipari, illetőleg építőanyagipari vállalatban működik. A hálózat könyvtárainak teljes állománya 853 619 dokumentum (egység). Jellegzetessége a hálózatnak, hogy a könyvtári állománynak kb. 50 %-a a kutató-tervezőintézetekben található.

A kutató-tervezőintézeti könyvtárak átlagos állománya igen magas: 21 418 egység; a vállalati könyvtárak átlagos állománya kb. 3000 egység; az együttesen vett hálózati átlagállomány kb. 5500 egység; a Sárdy Péter által 1968-ban számított "tipikus" állománynagyság az ÉVM könyvtárakra 8250 egység volt.

A hálózatban dolgozó főfoglalkozású könyvtárosok száma 95; ebből felsőfokon képzett 21, középfokon képzett 36, alapfokon képzett 25, szakképesítés nélküli 13. A könyvtárosoknak több mint fele a kutató-tervező intézetekben dolgozik; ezekben az 55 könyvtárosból felsőfokon képzett 18, középfokon 23, alapfokon 9, képesítés nélküli 5. A nem főfoglalkozású könyvtárosok száma 98, ebből felsőfokon képzett 1, középfokon 5, alapfokon 55, képesítés nélküli 37.

Az építésügyi hálózatban a kutató-tervezőintézetekben az állomány nagysága, a feldolgozás és a tájékoztatás színvonala az igényeknek általában jól megfelel; egyéb vállalatokban és intézményekben az állomány feltárása nem kielégítő.

A fejlődés a kutató és tervező intézetekben elég egyenletes, egyéb helyeken elég "rapszódikus", annak ellenére, hogy a hálózati központ jelentős erőfeszítéseket tesz a kiegyenlített fejlődés előmozdítására. Igen fontos vonása a hálózati-módszertani munkának, hogy ez kiterjed a tanácsai tervezővállalati könyvtárak metodikai irányítására is, összesen tehát közel 180 intézményre. A hálózati tevékenységet az 52/1965. Ép.Ért. 37/ÉM. utasítás szabályozta. Ennek értelmében az ÉTK ellátja a szokásos hálózati központi teendőket (tanácsadás, új munkamódszerek terjesztése, alapfoku képzés, továbbképzés, tapasztalatcserék, ankétok, konferenciák szervezése stb.).

Az ÉTK szervezetében működik az Építésügyi Központi Könyvtár (mint tudományági szakkönyvtár), amely az építésügyi tájékoztatás igen jelentős dokumentumbázisa: állománya (1974 év végi adatok szerint)

53 246 egység; a dokumentumbázis különösen a nem hagyományos dokumentumbázis az utóbbi időszakban igen dinamikusan fejlődött.

Hasonlóan az akadémiai hálózathoz, az építésügyi könyvtári és tájékoztatási szervezetben is igen "vegyesen" alakul a szakkönyvtári-dokumentációs-információs tevékenységek integrálódási helyzete. Megjegyezzük, hogy az említett Sárdy-féle nagyságrendi index alapján kialakított 1-32. "rangsorban" egy könyvtár szerepel az ÉVM hálózatból, az EM Lakó- és Kommunális Épületeket Tervező Vállalat - a 31. helyen! -

A NEHÉZIPARI HÁLÓZAT

A nehézipari ágazatban a hálózati központi funkciókat az ágazat információs szakintézménye: a Nehézipari Minisztérium Műszaki Dokumentációs és Fordító Iroda (NIMDOK) látja el, a 28/1961. (NIM.É.20.) NIM. sz. miniszteri utasításnak megfelelően; az utasítás szerint hozzá tartozik a NIM műszaki könyvtára, amely szintén részt vesz meghatározott hálózati teendők ellátásában, mint tudományági szakkönyvtár. A NIMDOK szervezetében a NIM műszaki könyvtár, az intézeti házikönyvtár, valamint a hálózati és módszertani csoport egy osztály (a dokumentációs osztály) keretében működik.

A nehézipari ágazatban jelenleg 158 szakkönyvtár (információs egység) működik: ebből intézeti könyvtár 20, vállalati könyvtár 138. A hálózati könyvtárak állománya közel 1,6 millió egység, a szakkönyvtárakban összesen 405 fő- vagy mellékfoglalkozású könyvtáros (információs szakember) dolgozik.

A 20 (kutató, fejlesztő, tervező, szervező) intézetben 112 szakkönyvtáros (információs szakember) dolgozik; ezekben tehát az átlagos létszám 5 fő körül van.

A NIM Műszaki Könyvtára központi ágazati szakkönyvtár, amely az ágazathoz tartozó iparágak (szinesfémkohászat, vegyipar, bányászat, villamosenergiaipar, kőolaj- és gázipar) korszerű könyv- és folyóiratirodalmát gyűjti; állományát tervszerűen fejleszti és apasztja, a korszerűség követelményei szerint "dinamikus egyensúlyban" tartja. Ezáltal a könyvtár megfelelő dokumentumbázissal szolgál a NIMDOK információs munkájához, szolgáltatásaihoz. A nehézipari hálózatban a NIMDOK hálózati és módszertani csoportja (jelenleg 2 fő) végzi a szakkönyvtárak instruálását, oktatását.

A NIM hálózatban kevés információs egység működik, a tájékoztatás általában a szakkönyvtárakra épül, így a szervezeti integráltság valamivel jobb, mint a többi hálózatban. A kutató és egyéb intézetek szakkönyvtárai itt is kielégítően működnek és fejlődnek, a vállalat jó része viszont elmarad a "valódi" szakkönyvtártól megkívánható követelményektől. Néhány intézet és nagyvállalat szakkönyvtára igen jelentős állománnyal (20 és 40 ezer egység között) rendelkezik, színvonalas munkát végez, és a lehetőségeket figyelembe véve jól fejlődik. A nehézipari ágazatból a Sárdy-féle nagyságrendi index alapján képzett rangsorban a Chinoin szakkönyvtára szerepel a 32. helyen! Az állománygyarapításra általában kielégítő összegeket fordítanak, nem megfelelő azonban a ráfordítás a könyvtári helyiségek, berendezések, felszerelések, valamint a szükséges szakképzett munkaerő biztosítása terén.

A NIMDOK hálózati és módszertani csoportja, a már említett tevékenységein kívül, jelentős módszertani munkát végez a műszaki könyvnapok módszertani előkészítéséhez, és lebonyolításához, és eredményesen járul hozzá az "Olvasó munkásért" mozgalom kibontakozásához és fejlesztéséhez is a nehézipari ágazatban.

A KOHÓ- ÉS GÉPIPARI HÁLÓZAT

Ebben a hálózatban a központi funkciókat a Kohó- és Gépipari Tudományos Műszaki Tájékoztató Intézet (KGTMTI) látja el, amely az ország legnagyobb ipari információs szakintézménye. A hálózati- módszertani munkát osztály szintű szervezet végzi. A kohó- és gépipari hálózat nagyságrendileg a NIM hálózathoz áll közel: kb. 200 szakkönyvtár (információs egység) van a hálózatban (ebbe beleszámítanak a gyáregységi könyvtárak is); a hálózat állománya kb. 1,8 millió egység; az átlagos állomány tehát 9000 egység. A Sárdy által számított "tipikus" állomány nagyság a kohó- és gépipari hálózatban 8658 volt (a műszaki termelési hálózatok közül a legmagasabb).

Bár a KGTMTI (illetve a KGM) műszaki könyvtára tudományági szakkönyvtárként szerepel a tudományos és szakkönyvtárak statisztikájában, ez a könyvtár nem tekinthető olyan értelemben központi ágazati (tudományági) könyvtárnak, mint a NIMDOK (NIM) vagy az ÉTK könyvtára, mert nem gyűjti átfogóan sem a kohászat, sem a gépipar (illetve az idetartozó részdiszciplínák) szakirodalmát (könyv, folyóirat). Az utóbbi időben a KGTMTI könyvtárához tartozó egyéb (főként ma publikált) dokumentumokat gyűjtő és feldolgozó táruk kezdenek "központi" szerepet betölteni. A KGTMTI könyvtárának jelentős informatikai gyűjteménye van, amely a hálózati-módszertani munkához biztosítja a megfelelő elméleti háttérrel, az informatikai dokumentációhoz szükséges szakirodalmi bázist. A könyvtár (mint főosztály), szervezetében nagy nyilvános prospektustár is működik, amelyet a prospektustárak szervezését, a gyártmányismertető kézi lyukkártyás nyilván tartását illetően az oktatást segítő bemutató könyvtárként is igénybe vesznek.

A kohó- és gépipari hálózat is elég egyenetlenül fejlődött. Itt is, mint a már ismertetett hálózatokban, kiemelkedő munkát végző szakkönyvtárak mellett, elég sok gyengén működő könyvtárat találunk. Nem kielégítő a szakképzett könyvtárosok száma, a felsőfoku képzettségűek száma 1974-ben vissza is esett, a részfoglalkozású (alapfokon "képzett") könyvtárosok fluktuációja változatlanul igen magas.

Nem mindig kedvez a folyamatos fejlődésnek a szelektív iparpolitika, a gazdaságos szerkezet követelményei szerint szükségessé váló strukturális változás, átszervezés, amely a vállalati könyvtárak helyzetét is sokszor "megbolygatja". Itt említjük meg azt a többi hálózatban is jelentős problémát, hogy nincs még kellően megoldva az ágazaton belüli "kisebb" hálózatok, az egyesülések, trösztök, több gyáregységgel működő nagyvállalatok saját könyvtári és tájékoztatási hálózatainak problémája, sem módszertanilag, sem gyakorlatilag. Nincs kimunkálva, módszertanilag megalapozva, hogy miként működhetne optimálisan (ideértve a gazdaságosságot is!) egy ilyen viszonylag mikro- (vagy mezo-) hálózat.

A kohó- és gépipari ágazatból 6 könyvtár szerepel a Sárdy-féle nagyságrendi index szerint 1-32. helyre rangsorolt szakkönyvtár között.

A KÖZLEKEDÉSI ÉS HÍRKÖZLÉSI HÁLÓZAT

Ebben az ágazatban nincs központi információs intézmény, a szakkönyvtári és tájékoztatási hálózat decentralizáltan, a Közlekedési és Postaügyi Minisztériumhoz (KPM) tartozó szakágak szerinti bontásban szerveződött a vasuti közlekedés, a közuti közlekedés, s a hírközlés területén. Elvileg az ágazat szakkönyvtári és tájékoztatási hálózatát a KPM Közlekedéspolitikai Főosztálya irányítja; ez gondoskodik a koordinálásról, s a lehetőségek szerinti egységes működési szempontok kialakításáról és érvényesítéséről.

A vasuti szakágazatban (MÁV) a hálózathoz 120 egység tartozik; a hálózati központi funkciókat a MÁV Vezérigazgatóság szakkönyvtára látja el a szokásos módszerekkel, továbbá a MÁV Szakkönyvtári Tájékoztató c. hálózati orgánnummal, amely a módszertani irányításon, s az aktuális események közlésén kívül bibliográfiai tájékoztatást is nyújt.

A hálózat állománya kb. 150 000 egység; a főfoglalkozású szakkönyvtárosok és dokumentálisták száma 20; a szakkönyvtári és információs tevékenységre fordított évi összeg kb. 4,5 millió forint. Az egy könyvtárra eső átlagállomány kb. 1250 egység. A módszertani irányítás szempontjából a MÁV Vezérigazgatóság könyvtárához tartoznak a központi hivatalok és intézetek szakkönyvtárai, a többi könyvtár irányítása hat területi vasutigazgatóság szakkönyvtára útján történik.

Jellegzetessége a MÁV hálózatnak a szakterületi báziskönyvtárak rendszerének kialakítása (pl. pályafenntartás, jelzőbiztosító berendezések), ezek a könyvtárak szakterületük irodalmát teljességre törekedve gyűjtik, így tehát központi szerepet töltenek be a dokumentumellátásban. A szakirodalmi tájékoztatásban a Vasuti Tudományos Kutató Intézet (VATUKI) könyvtára lát el központi szerepet: ezt a könyvtárat kívánják fokozatosan a vasuti szakágazati központi információs intézményévé kifejleszteni.

A közuti közlekedési szakágazat központja a már említett KÖTUKI: ehhez a hálózathoz kb. 80 vállalati szakkönyvtár tartozik, ezeknek állománya kb. 200 ezer egység. Az egy könyvtárra eső átlagállomány tehát 2500 egység. Ennek a hálózatnak egyik jellegzetessége, hogy 20-25 vállalattal működő trösztök, intézmények (Volán Tröszt, AFIT Vezérigazgatóság) tartoznak ide, amelyeknek könyvtári hálózata igen nehezen áttekinthető, amihez az is hozzájárul, hogy ezekben a nagy vállalatokban nincs központi könyvtár, illetve információs szerv. Tájékoztatási igényeiket jórészt a KÖTUKI elégíti ki (megrendelés alapján).

A hírközlési szakágazatban KPM-területén 60 ezren dolgoznak, a KGM híradástechnikai iparágban kb. 90 ezer a foglalkoztatottak száma; a hírközlési szakágazat fejlesztéséért a Magyar Posta a felelős. Ennek megfelelően ebben a szakágazati hálózatban a Posta Központi Szakkönyvtára, illetőleg a Postai Műszaki Dokumentációs és Tájékoztatási Központ lát el hálózati funkciókat, s igen jelentős a Posta Kisérleti Intézet tevékenysége is.

A hálózatban 40 fő dolgozik információs (szakkönyvtári) munkakörben. 15 nagy budapesti és vidéki postai szakkönyvtárban kb. 110 ezer könyvtári

egység található. Évenként kb. 3,5 millió forintot költenek a tudományos-műszaki információra, illetőleg a szakkönyvtárakra. A nagyobb postai szakkönyvtárak átlagállománya igen magas, kb. 7300 egység.

A hajózási szakágazatban a MAHART, a légügyi szakágazatban a MALÉV szakkönyvtára tölt be központi funkciókat.

A széttagoltság miatt a KPM hálózatról igen nehéz "egységes" képet alkotni, és a hálózat helyzetét, fejlődését megfelelően értékelni. Az intézetekben és nagyobb állományú szakkönyvtárakban általában kielégítőnek látszik a könyvtári munka, vállalati viszonylatban viszont itt is igen egyenetlen a fejlődés. A vállalatok 75 %-ában nincs főfoglalkozású könyvtáros! A szakkönyvtári és dokumentációs munka integrációja több helyen jól megvalósul, sok helyen azonban még jelentősen erősíteni kellene ezt a tendenciát. Megemlítjük, hogy a Sárdy-féle nagyságrendi tabellán a KPM ágazatból a KPM Vasuti Főosztály 20. Szakkönyvtára szerepel, a 22. helyen. A Sárdy által számított tipikus állománynagyság a KPM területére 897, tehát messze elmarad a többi ágazatétól. (A közölt vállalati-statisztikai adatok azonban sok tekintetben problematikusak!)

A KÖNNYŰIPARI HÁLÓZAT

Ebben az ágazatban sincs központi információs intézmény, a hálózat még inkább decentralizáltan működik, mint a közlekedési és hírközlési hálózat. A tudományos-műszaki tájékoztatási, szakkönyvtári tevékenységet elvileg a Könnnyűipari Minisztérium (KIM) Iparfejlesztési-, illetőleg Közgazdasági Főosztálya irányítja. Hálózati-módszertani szempontból központi funkciót látnak el (kisebb-nagyobb mértékben) a KIM-hez tartozó iparági kutató-fejlesztő intézmények szakkönyvtárai, tájékoztatási részlegei, mint iparági információs bázishelyek. Ezek jelenleg a következő intézményekben működnek: Textilipari Kutató Intézet (TKI); Bőr-, Műbőr- és Cipőipari Kutató Intézet (BMKI); Papíripari Vállalat Kutató Intézete (PVKI); Nyomdaipari Egyesülés Fejlesztési Laboratórium (NYES); Butoripari Tervező Iroda (BTI); Magyar Divat Intézet (MDI); Központi Szolgáltatásfejlesztési Kutató Intézet (KSZKI).

A hálózathoz 184 intézmény, vállalat szakkönyvtára tartozik; ezeknek állománya összesen kb. 400 ezer egység; az átlagállomány tehát kb. 2200 egység. A Sárdy által számított tipikus állománynagyság a KIM területére 3869 egység volt (valószínű, hogy itt is adatszolgáltatási "anomáliákkal" állunk szemben).

A felsorolt iparági bázishelyek egy részében a szakkönyvtári és dokumentációs tevékenység jól integrált szervezetben folyik, ennek kiemelkedő példája a PVKI műszaki könyvtára, amely a tájékoztatási osztály keretében működik. A PVKI az ágazati intézményeken túlmenően az egyetemek és főiskolák részére is nyújt szolgáltatásokat: különösen jelentős a papíripar határterületeit érintő feltáró, tájékoztató tevékenysége. A bázishelyek egy része módszertanilag is segíti az ipárhoz tartozó vállalatok szakkönyvtárait, és központi szolgáltatásokat is nyújt.

A TKI szakkönyvtára, amely az Információs és Koordinációs Osztály keretében működik, egyben gyűjtőköri kooperációs központ is: szolgáltatá-

sai nemcsak a KIM vállalatok, hanem az érintett szövetkezetek és tanácsai vállalatok által is igénybe vehetők.

Az iparági információs bázishelyeken, továbbá a vállalati könyvtárakban a szakember-ellátottság általában nem kielégítő, az elhelyezés, mint más hálózatokban is, szűkös, a berendezések, felszerelések is erős fejlesztésre szorulnának.

A legfejlettebb intézeti szakkönyvtárak egyben tudományági szakkönyvtárak (BMKI, NYES, PVKI, TKI). A vállalati szférában kiemelkedő a Szombathelyi Cipőgyár dokumentációs/információs, illetve szakkönyvtári részlegének munkája, amelyet az előzőekben már részletesen ismertettünk.

A KIM illetékes szervei napirendre tüzték a könnyűipari központi információs szakintézmény, illetve irányítás megszervezésének kérdését. Ezzel kapcsolatban érdemes felvetnünk azt a problémát is, hogy a műszaki termelési hálózatok szervezésének és irányításának elméleti problémáit alapos vizsgálat tárgyává kellene tenni, és az ágazati hálózatirányítás és fejlesztés megfelelő modelljét (modelljeit) is ki kellene dolgozni. Ez fontos fejezete lehetne az informatikai, könyvtártudományi kutatásnak!

A HÁLÓZATOK IRÁNYÍTÁSA, SZERVEZETTSÉGE

A hálózatok, illetőleg a tagkönyvtárak szervezettségi színvonala nem kielégítő, általában "alulszervezettek", környezetükbe nem mindig szervesen illeszkednek, nem veszik ki részüket megfelelő mértékben a vállalatok, intézmények alapvető céljainak megvalósításából. Ennek egyik oka az ilyen irányú általános vállalati irányítás gyengesége vagy hiánya, a másik oka pedig a hálózati-módszertani irányítás gyenge határfoka. Ha a hálózatokat, s a tagkönyvtárakat úgy tekintjük, mint irányított (irányítandó, irányításra szoruló) rendszereket, akkor felvethetjük azt a kérdést, hogy mennyire tisztázottak az irányítási rendszer alapelvei, milyen irányítási információs rendszer áll rendelkezésre az illetékeseknek? Mennyire tekinthetők a tudományos és szakkönyvtárak statisztikái, s a különféle hálózati statisztikák a könyvtári irányítási információs rendszer alapjaul?

A munka- és üzemszervezés szempontjából a hálózatok, illetőleg a tagkönyvtárak színvonala általában elég alacsony fokon áll. A munka- és üzemszervezés fejlesztésére vonatkozó határozatok, szervezésfejlesztési programok a vállalati szakkönyvtárak fejlődését, fejlesztését eddig alig érintették. A hálózatok, tagkönyvtárak munkájának gyakorlati gyengéi, fogyatékoságai jelzik az elméleti-módszertani munka gyengeségeit is, minden szinten. Igen sok esetben hiányzik a hálózati munkát érintő kutató-fejlesztő-szervező tevékenység megfelelő lendülete és összhangja. A műszaki termelési hálózatok (azt is mondhatnánk hálózatrendszer) kooperációja általában nem kielégítő, mivel e hálózatrendszernek valójában nincs központja. E hálózatrendszer elemeit azonban olyan sok közös vonás kapcsolja össze, hogy az feltétlenül megkíván valamilyen szervezett "össze-működést" is!

DOKUMENTUMTÍPUSOK AZ ÁLLOMÁNYBAN

Az általunk vizsgált legfejlettebb tudományos és szakkönyvtárakban, információs intézményekben az utóbbi években több helyen eléggé szembe-tűnően érvényesül az állományalakításnak az a tendenciája, hogy a könyveken és folyóiratokon kívül mind nagyobb szerep jut a nem hagyományos, nem publikált stb. dokumentumoknak.

A műszaki termelési hálózatokban ezt mutatja, ha eltérő módon is, a három külön információs intézménnyel működő ágazat (kohó- és gép-ipar, építésügy, nehézipar) központi dokumentumbázisa, amelynek összetételében igen jelentős a nem hagyományos dokumentumok aránya: az ÉTK esetében 50 %, a KGTMTI esetében még ennél is jóval több! A tudományos és szakkönyvtárak szempontjából kiemelkedő jelentősége van a kutatási jelentéseknek. Ennek ellenére e dokumentumtípus gyűjtése és feldolgozása még mindig nem vált elég általánossá, rendszeressé - még a kutatóintézetekben sem. E tekintetben nemzetközi viszonylatban is jelentős a KFKI könyvtára, ahol az állománynak közel 50 %-a kutatási jelentés. A kutatási jelentésekkel kapcsolatban továbbra is megoldatlan a hazai jelentések tárának problémája, mind országos, mind pedig ágazati és intézeti, vállalati szinten. A kutatást szorosán érintő dokumentumok terén jelentőségükhöz mérten igen kis mértékben gyűjtik és dolgozzák fel a disszertációkat.

A szakkönyvtárak állományában fontos szerepet játszanak még a szabadalmi leírások, szabványok, gyártmányismertető prospektusok. Néhány vállalatnál, intézetnél ezekből komoly gyűjtemények vannak, ezek azonban nem mindig a szakkönyvtárhoz tartoznak. A speciális dokumentumtárak (pl. prospektustárak) kialakításához egy-két hálózati központ (pl. KGTMTI, ÉTK) módszertani és gyakorlati segítséget nyújt. A szakkönyvtárak többségében a referenz állomány, a bibliográfiai apparátus általában nem kielégítő, ilyen állomány képzésére nem fordítanak kellő gondot.

A rendelkezésünkre álló statisztikák egyébként alig teszik lehetővé az "egyéb" dokumentumok egzakt áttekintését és elemzését. S ez már átvezet az állomány vizsgálatának problematikájához.

AZ ÁLLOMÁNY BIBLIOMETRIAI ELEMZÉSE

Az utóbbi években a KGTMTI-ben végeztek nagyobb arányú ellátottsági vizsgálatot a kohó- és gépipari ágazat tudományos-műszaki információs rendszeréhez szükséges dokumentumbázis megfelelő kialakítása érdekében, e vizsgálatok jórészt a folyóirat-irodalomra vonatkoztak. Összehasonlítón elemezték több nagy külföldi referáló rendszer folyóiratbázisát, ennek hazai "vetületét", s figyelembe vették a magyar tudományos és szakkönyvtárakban található, a referáló rendszerbe bevonható folyóirat-irodalmat.

Az akadémiai hálózatban szintén a periodikumokkal való ellátottságot, s általában a periodikusan megjelenő szakirodalom helyzetét vizsgálták a tudományos kutatás szempontjából.

Fontos kutatási terület volna a szakkönyvtári állomány optimális összetételének bibliometriai vizsgálata, a különféle dokumentumtipusokat illetően. Ez különösen fontos a mai takarékossgot parancsoló helyzetben, mert sokkal koncentráltabban, kevésbé "pazarlóan" lehetne és kellene a szakkönyvtárak állományát kialakítani.

Nyilvánvaló, hogy szoros korreláció van az állományalakítás és a feldolgozás között, ezért ezt a viszonyt alaposan meg kellene vizsgálni minden szakkönyvtárban, és ennek alapján dönteni a beszerzést illető lényeges kérdésekben.

AZ ÁLLOMÁNY FELDOLGOZÁSA

A szakkönyvtári állomány feldolgozása az akadémiai hálózatban egyenletesen jó színvonalúnak mondható. A műszaki termelési hálózatokban általában a szakkönyvtári állományok feltárása csak kb. 30 %-ban tekinthető jónak, elfogadhatónak, amint erre már utaltunk.

Az akadémiai hálózatban a feldolgozás általában hagyományos módon történik, nagyobb részt saját tárgyszórendszer alapján, az ETO-t a kutatók nagy része nem kedveli (éppugy, mint a mikrodokumentumok használatát). Néhány intézetben speciális gyűjtemények feldolgozására kézi lyukkártyát használnak. A számítógépes feldolgozás, feltárás terén a KFKI-ben és a SZTAKI-ban folynak munkálatok.

A műszaki termelési hálózatokban a szakkönyvtárak elég jelentős részének nincs olyan katalógusa, amely az állomány érdembeli feltárását biztosítaná. A fejlettebb könyvtárak ETO, vagy ezzel kombinált tárgyszókatalógust használnak. Néhány helyen van speciális gyűjteményekhez kézi (perem- és fény-) lyukkártyás nyilvántartás. Ez utóbbiak kialakításához jelentős módszertani segítséget nyújt az OMKDK, és a KGTMTI és az ÉTK is.

A nem hagyományos feldolgozás, feltárás egy része a szakkönyvtárraktól függetlenül folyik (pl. a gyógyszeriparban); a gépi lyukkártyák, valamint a lyukszalagtechnika alkalmazásával több kötetkatalógus készült (NIMDOK, KGTMTI). A számítógépes feldolgozás, feltárás terén elsősorban a KGTMTI és az ÉTK programját kell megemlítenünk.

Amint utaltunk már rá, a KGTMTI szervezi a kohó- és gépipar tudományos-műszaki információs rendszerét, kapcsolódva az NTMIR ágazati rendszereihez. A feldolgozás (indexelés) a modul-elven kiépített, és modulárisan fejleszthető tézaurusz-rendszerre épül, a kohó- és gépiparhoz tartozó szakágazatok szerinti bontásban.

Az ÉTK keretében fejlesztik ki a Magyar Építésügyi Ágazati Tudományos és Műszaki Információs Rendszert (MÉÁTMIR); ennek kapcsán jelentős munkálatokat végeztek és végeznek az építésügyi tézaurusz kiépítésében. Az építésügy terén a számítógépes feldolgozás jelentős eredménye az Építéstervezés-Gyorsindex, amely az ÉTK, OMKDK szerkesztésében készül, az Általános Épülettervező Vállalat közreműködésével. Ez a betűrendes, permutált index 125 külföldi (tőkés és szocialista) szakfolyóirat közleményeit tárja fel, címszerkesztéssel végzett feldolgozás alapján.

A feldolgozással kapcsolatos technikai eszközök terén (pl. katalóguscédula-sokszorosítók) az akadémiai hálózat könyvtárai általában jól ellátottak, a műszaki termelési hálózatokban viszont nagyon "vegyes" a helyzet,

vannak olyan vállalatok is, ahol még az írógép használata sincs biztosítva a könyvtárak részére. Ezekben a hálózatokban (s ezt már kb. 15 éve hangsúlyozzuk) valóságos "frontáttörésre" volna szükség a feldolgozás gyökeres megjavítására, ami egyuttal tájékoztatás ugrásszerű minőségi javítását is eredményezhetné.

A SZAKKÖNYVTÁRAK HASZNÁLATA, SZAKIRODALMI TÁJÉKOZTATÁS, DOKUMENTÁCIÓ

TÁJÉKOZTATÁSI FORMÁK, IGÉNYVIZSGÁLATOK

Miként már említettük, igen szoros az összefüggés a feldolgozás és a tájékoztatás között. Mivel az akadémiai hálózatban a könyvtári állomány feldolgozása általában megfelel a követelményeknek, ugyanez érvényes a tájékoztatásra is: az intézetek legalábbis jeladó fokon kezdeményezően tájékoztatnak állományukról és több helyen megtalálható a dokumentációs (referáló) feltárás is. Általában mindenütt közreadják az új beszerzések jegyzékét, sok helyen témafigyelést végeznek, s ehhez a folyóirat közleményeket részletesebben is feltárják. Igen fontos szerepet játszik több helyen a közvetlen szóbeli érintkezés útján történő informálás.

A teljes akadémiai hálózatra vonatkozóan igényvizsgálatot nem végeztek; a tudományos tájékozódás igényeit és lehetőségeit vizsgálták a Szege-di Biológiai Központban, és pl. egy szakdolgozat elemezte az MTA Földrajztudományi Kutató Intézet szakkönyvtárának évi forgalmát.

A műszaki termelési hálózatokban inkább a hálózati központoknál, s különösen az ÉTK-ban és a KGTMTI-ben tapasztalhatjuk a dinamikusabb fejlődést, mint a vállalatoknál. Az említett két tájékoztató intézmény az utóbbi években a központi szolgáltatások jól megalapozott komplex rendszerét építette ki, amely általában alkalmas volna, az OMKDK szolgáltatásával együtt a vállalati információellátás megalapozására, ha a vállalati szakkönyvtárak, tájékoztató részlegek viszont valóban alkalmasak volnának a központi szolgáltatások hatékony befogadására és - ahol szükséges -: továbbfeldolgozására!

Az ÉTK nagyméretű, módszertanilag is jól előkészített igényvizsgálatot folytatott az információs igényel alaposabb megismerésére. E vizsgálatok és egyéb megfontolások alapján a tájékoztató szolgáltatások széles skáláját valósította meg, amely a jeladó információtól az információ-szintézisig terjed. A skálán a következő főbb tájékoztatási műfajok találhatók; gyarapodási jegyzék és karton, figyelő (referáló) karton, KWIC index, vezetői gyorsinformáció, világszínvonal-vizsgálat, szakirodalomkutatás, filmkatalógus, kötetkatalógus speciális dokumentumokról (pl. kutatási eredmények); módszertani kiadványsorozat (tájékoztatótudományi tanulmányok).

A KGTMTI szolgáltatásaiban is megtalálhatók az előbbieken felsorolt műfajok. Az Intézet tájékoztató (s az ezt megalapozó feltáró) tevékenységében különösen dinamikus a vezetői, valamint a kutatási-fejlesztési információ fejlődése. A vezetői információ terén mind a minisztérium, mind a vállalatok vezetői részére kialakult periodikus és eseti tájékoztatók rendszere iparágak szerint differenciáltan. A vezetői döntések megalapozását

szolgálják a külföldi és hazai fejlődés irányait bemutató prognózisok és iparpolitikai információs tanulmányok, összeállítások.

Valamivel szűkebb skálán van jól kiépített tájékoztató rendszere a NIMDOK-nak, amely szintén jól kielégíti az ágazatirányítás, valamint a vállalati K+F tevékenységek információs igényeit.

A közlekedési és hírközlési, valamint a könnyűipari ágazatban a már felsorolt szakágazati szervek (információs bázisok) látnak el központi tájékoztató szolgálatot is az iparághoz tartozó intézmények és vállalatok részére. Ezekben az ágazatokban a vezetői információ általában nem tekinthető megoldottnak, és a tájékoztató szolgáltatások rendszerint jóval szűkebb skálán mozognak, mint a három, központi információs intézménnyel rendelkező ágazatban.

A központi szolgáltatások valódi értékét nem kis mértékben az adja meg, hogy a vállalatok mennyire tudják ezeket "asszimilálni", szervesen kapcsolni saját tájékoztató tevékenységükhöz.

A SZAKKÖNYVTÁRAK "INTELLIGENCIÁJA"

A szakkönyvtárak intelligenciáját talán azzal lehetne mérni, hogy milyen mértékben ismerik fel és elégitik ki mindenkori környezetük tájékoztatói szükségleteit. Ha az igények, szükségletek felmérése és kielégítése megfelelő, akkor azt mondhatjuk, hogy a szakkönyvtár mint rendszer intelligensen viselkedik.

A központi szolgáltatásokat is úgy tekinthetjük mint egy rendszert, amelynek megvan a maga intelligenciafoka. Rendszerelméleti megfontolások arra utalnak, hogy két rendszer valójában csak akkor érti meg egymást, ha közel azonos intelligenciafokon állnak. Nos, a központi és a munkahelyi tájékoztatói rendszert nem egy esetben szinte áthidalhatatlanul sok lépcsőfok választja el egymástól az intelligencia szempontjából - vagyis nem (vagy nehezen) értik meg egymást. S ebben bizonyára mindkét rendszer hibás! E hibának a kiküszöbölése volna, úgy gondoljuk, az egyik döntő tényező a vállalati tájékoztató tevékenység lényeges megjavításában. Szerencsére vannak példák arra is, hogy a központi és a munkahelyi tájékoztatói rendszer jól megérti egymást, és a központi tájékoztatói szolgáltatások valóban termékenyen felhasználásra kerülnek.

A legfejlettebb szakkönyvtárakban a tájékoztató munka, részben a megnövekedett vállalati önállóság és felelősség hatására szelektivebbé vált, témaköre bővült (pl. marketing információval) és rétegek szerint is differenciáltabbá lett (pl. vezetői információ, szakmunkások tájékoztatása). A vállalati szakkönyvtárak többségében azonban aktív tájékoztató tevékenység alig van, s ez nyilvánvalóan kedvezőtlenül hat vissza az igények alakulására is.

A tájékoztatást, és a dokumentumokkal való ellátást segítő technikai felszereléssel (mikrofilmtechnika, reprográfia, nyomda) az intézményeknek csak kisebb része van megfelelően ellátva, ezen a téren is igen jelentős fejlesztésre volna szükség.

Végezetül a tájékoztatásról szólva ismét emlékeztetünk a Szombathelyi Cipőgyár információs csoportjára, amely az előbbieken vázolt "intelligensen" viselkedő tájékoztató rendszernek mintaszerű példája.

A MÓDSZERTANI MUNKA FEJLESZTÉSE

Többször is rámutattunk már arra, hogy a szakkönyvtárakban a szervezettség színvonala nem kielégítő; ezzel kapcsolatban egyik fontos feladat a könyvtári és a tájékoztatási funkciók szervesen összetartozó szervezeti formában való ellátása.

Az akadémiai hálózatban a tagkönyvtárak működését szabályozó utasítás megadja ere a megfelelő irányelveket, a kedvező gyakorlati megvalósítás azonban megkívánja az alapos módszertani alátámasztást is. Ez bizonyára sorra kerül majd annak a felmérésnek és elemzésnek során, amelyet a hálózati-módszertani csoport végez a teljes akadémiai hálózat helyzetének vizsgálata, és további fejlesztési irányának meghatározása céljából.

Célszerű volna elemezni azokat a lehetőségeket és követelményeket is, amelyek arra vonatkoznak, hogy az akadémiai intézeti könyvtárak milyen szerepet töltenek be a tudományos-műszaki információs rendszerben, figyelembe véve azt az alapelvet is, hogy az NTMIR-ben tudományos és műszaki rendszerek jönnek létre, tehát pl. a természettudományok is beletartoznak a rendszerbe. Nyilvánvaló, hogy ezt az elvet érvényesíteni kell a hazai tudományos-műszaki információs rendszerek, s az idetartozó szakkönyvtárak "strukturálása" és működése során. Az e problémaköröket érintő módszertani munka az akadémiai hálózat részéről fontos hozzájárulás volna a tudományos-műszaki információs rendszer megalapozottabb kiépítéséhez, továbbfejlesztéséhez.

A műszaki termelési hálózatokban mindenütt fontos feladatnak tartják a módszertani munka jelentős fokozását, mind elméleti szempontból, mind a gyakorlati tanácsadás, s az aktivizáló mozgósító erejű tájékoztatás terén. E tekintetben figyelemre méltó kezdeményezés a kohó- és gépiparban, hogy a szervezésfejlesztési határozatok nyomán kiépülő szervezési bázisintézetek között helyet kapott (minisztériumi döntés alapján) a KGTMTI, mint az "információs tevékenységek és rendszerek" témakör "gazdája". A jelzett témakörbe beletartozik természetesen a szakkönyvtári, szakirodalmi tájékoztatási (dokumentációs) munka szervezése is.

Az építésügyi hálózatban az ÉTK szintén megindított olyan módszertani munkákat, amelyek a vállalati tájékoztatási részlegek, szakkönyvtárak szervezetének és működésének optimális kialakítására vonatkoznak. A módszertani munkálatok ebben az ágazatban is elsősorban a kifejlesztés stádiumában lévő információs rendszerhez (MÉÁTMIR) kapcsolódnak. A korszerű informatikai szakismeretek széleskörű fejlesztése érdekében az ÉTK színvonalas kiadványsorozatot indított.

A nehézipari hálózatban a NIMDOK hálózati és módszertani csoportja a szakkönyvtárak munkájának részletesebb elemzését kezdte meg a könyvtárlátogatási adatlapok kitöltése és feldolgozása útján. Ebben a hálózatban is indokolt volna az elméleti-módszertani munka további fokozása.

A könnyüipari hálózatban központi információs intézmény létrehozását tervezik; ha ez megvalósul, akkor lehet majd szó komolyabb elméleti-módszertani munka megindulásáról (a teljes hálózat vonatkozásában).

A közlekedési és hírközlési hálózatban az egyes szakágakban létrejött "kisebb" hálózatok módszertani munkáját főleg az elméleti alátámasztás szempontjából volna célszerű fokozni; ugyanakkor szükség volna arra is, hogy az egész ágazat (hálózat) tevékenységét alapos vizsgálatnak vessék alá, a rendszerelvű működés követelményeinek megfelelően. Ilyen munkálatok talán elkezdődnek, ha a KPM napirendre tűzi az ágazati információs rendszer helyzetének és fejlesztésének problematikáját.

Az egész műszaki termelési hálózatrendszer "működésének" problémakörét is célszerű volna átfogóan elemezni. Az ilyen jellegű munkálatok szinte teljesen abbamaradtak, pedig az ipari kutatást-fejlesztést, termelést szolgáló szakkönyvtári rendszer helyzete és fejlődése nagyon is megkövetelné ezeket!

EGYÜTTMŰKÖDÉS, HÁLÓZATI ÉS HÁLÓZATKÖZI KOOPERÁCIÓ

Szakkönyvtári és tájékoztatási hálózatok (hálózatrendszerek) szerveződése világszerte érvényesülő fejlődési tendencia, amelyet a munkaszervezés racionalizálásának, és a gazdaságos működésnek követelményei egyaránt indokolnak.

Hazánkban ez a tendencia ez idő szerint elég egyenetlenül érvényesül. Ennek egyik indoka talán az, hogy a tudományos és szakkönyvtárak, információs intézmények egy részét illetően átmeneti időszakban vagyunk. Az NTMIR rendszerek kifejlődése és működése ugyanis megkívánja a hálózati rendszer bizonyos mértékű átszerveződését, ami persze szorosan összefügg azzal is, hogy a NÁTMIR-ek, NSIR-ek stb. végső fokon számítógépes rendszerek lesznek, s ez is hozzájárul a különféle érintett hálózatok szervezeti módosulásához. Ezt azért is említjük, mert úgy látszik, hogy a nemzetközi kooperáció alapvetően hat majd a hazai hálózati, hálózatközi kooperáció további alakulására.

Az általunk vizsgált hálózatokban jelenleg a kohó- és gépipari (KGTMTI), a nehézipari (NIMDOK) és az építésügyi (ÉTK) ágazat érdekelt a NÁTMIR-ekben való részvételben. A KGTMTI jelenleg a vaskohászati, az elektrotechnikai és a gépipari NÁTMIR-ekben vesz részt. A nemzetközi részvétel is indokolttá tenné a három ágazat (hálózat) közötti intenzívebb kooperációt, nemcsak módszertani szempontból, hanem az érintkező szakterületek (pl. kohászat) miatt is. A szorosabb kooperációt célszerű volna létrehozni pl. a műszaki termelési és műszaki felsőoktatási s az akadémiai hálózatok között is, főként a nem hagyományos dokumentumok feldolgozása, és jobb kihasználása érdekében. E tekintetben a felsőoktatási könyvtárak legutóbbi tanácskozásán történtek is megfelelő ajánlások az egyetemi és ipari szakkönyvtárak együttműködésére.

A hálózatokon belüli és a hálózatok közötti (pl. szakterületi és regionális) együttműködést mind az akadémiai, mind a műszaki termelési hálózatokban jelentősen célszerű fokozni. Különösen fontos a vidéki vállalatok jobb információellátása érdekében a műszaki termelési, az egyetemi (főiskolai) és közművelődési (megyei, szakszervezeti) hálózatok, illetve könyvtárak közötti együttműködés tervszerű kialakítása és fejlesztése, az ilyen jellegű jó példák széleskörű megismertetése, - s általában a hálózatközi

együtműködés szemléletének, szellemének a hálózati-módszertani munkában való fokozottabb érvényesítése.

NÉHÁNY ÖSSZEFOGLALÓ TÉZIS ÉS JAVASLAT

1. Az 1971-1975. közötti időszakban az akadémiai hálózat szakkönyvtárai általában egyenletesen, a műszaki termelési hálózatok szakkönyvtárai (továbbra is) egyenetlenül fejlődtek. Az akadémiai hálózatban a dokumentációs tevékenység fokozása, a szakkönyvtári és dokumentációs munka további szervezeti egyesítése, s a szakkönyvtáraknak az érintett információs rendszerekhez való kapcsolódása tekinthető fontos fejlesztési feladatnak.

A műszaki termelési hálózatokban a vállalati szakkönyvtárak kiegyenlítettebb fejlődésének biztosítása, a feldolgozás és a tájékoztatás színvonalának nagy mértékű megjavítása, s mindezek érdekében a hálózati-módszertani munka megerősítése és dinamikusabb végzése látszik súlyponti feladatnak.

2. Általában nem kielégítő a hálózatok (és a szakkönyvtárak) irányítása, nem megfelelő az irányítást elősegítő információs (statisztikai) rendszer, ennek folytán nem eléggé megalapozottak az irányítási döntések.

Célszerű felülvizsgálni a tudományos- és szakkönyvtárak irányítási és információs rendszerét, minden szinten - a KM, OMFB és minden érintett főhatóság részvételével, figyelembe véve a könyvtári és az információs rendszer alapvető összetartozásának egymásra épülésének követelményét.

3. A tudományos- és szakkönyvtárak (hálózatok) fejlesztését megalapozó, orientáló elméleti-módszertani (kutató) munka általában nem kielégítő, az informatikai kutatások nem igazodnak eléggé a fejlesztés aktuális, gyakorlati problémáihoz.

Célszerű kidolgozni (részben az OTTKT keretében) olyan hosszabb távra szóló informatikai kutatási programot, amelynek eredményei a szakkönyvtárak fejlesztését is megfelelően megalapozzák, és figyelembe veszik a szakkönyvtárak közötti szükséges és lehetséges (hazai és nemzetközi) együtműködés minden lényeges tényezőjét.

4. A tudományos és szakkönyvtárak főként nem hagyományos dokumentumbázisa nincs megfelelően feltárva és kihasználva, ami rontja a szakirodalmi tájékoztatás hatáskörét.

Minden hálózatban (tudományos és szakkönyvtárban) fel kell tárni az eddig nem hasznosított dokumentumtipusokat, és ezeket be kell kapcsolni a tudományos-műszaki információs rendszerek tájékoztatási csatornáiba.